O‘ZBEK TILI LUG‘AT BOYLIGINING SHAKLLANISH MANBALARI (TUB SO‘ZLAR VA O‘ZLASHMALAR)

ИСТОЧНИКИ ФОРМИРОВАНИЯ СЛОВАРНОГО СОСТАВА УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА (ИСКОННЫЕ СЛОВА И ЗАИМСТВОВАНИЯ)

SOURCES OF THE FORMATION OF THE UZBEK VOCABULARY (NATIVE WORDS AND BORROWINGS)

Ibrohimova Munisaxon Soyibjon qizi
Andijon davlat chet tillari instituti Xorijiy filologiya va turizm fakulteti Filologiya va tillarni o‘qitish (koreys tili), 1-kurs talabasi
DOI:https://doi.org/10.5281/zenodo.23712069

Annotatsiya. Ushbu maqolada o‘zbek tili lug‘at boyligining shakllanish manbalari, tub so‘zlar va o‘zlashma so‘zlarning tilimizdagi o‘rni haqida fikr yuritiladi. Shuningdek, o‘zbek tilining tarixiy taraqqiyoti davomida boshqa tillardan kirib kelgan so‘zlar va ularning kundalik nutqimizda qo‘llanishi misollar orqali yoritiladi.

Kalit so‘zlar: o‘zbek tili, lug‘at boyligi, leksika, tub so‘zlar, o‘zlashma so‘zlar, turkiy so‘zlar, arabcha so‘zlar, fors-tojikcha so‘zlar, ruscha so‘zlar, leksik taraqqiyot.

Аннотация. В данной статье рассматриваются источники формирования словарного состава узбекского языка, а также роль исконных слов и заимствований в его лексике. Кроме того, на примерах освещаются слова, вошедшие в узбекский язык из других языков в процессе его исторического развития, и их употребление в повседневной речи.

Ключевые слова: узбекский язык, словарный состав, лексика, исконные слова, заимствованные слова, тюркские слова, арабские слова, персидско-таджикские слова, русские слова, лексическое развитие.

Abstract. This article discusses the sources of the formation of the Uzbek vocabulary and the role of native words and borrowed words in the Uzbek language. It also examines words borrowed from other languages throughout the historical development of the Uzbek language and their use in everyday speech, providing relevant examples.

Keywords: Uzbek language, vocabulary, lexicon, native words, borrowed words, Turkic words, Arabic words, Persian-Tajik words, Russian words, lexical development.

Kirish

Til insonlar o‘rtasidagi asosiy aloqa vositasi bo‘lib, xalqning tarixi, madaniyati va hayot tarzini o‘zida aks ettiradi. Har bir tilning boyligi, avvalo, uning lug‘at tarkibida namoyon bo‘ladi. O‘zbek tili

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

ham uzoq tarixiy taraqqiyot davomida turli so‘zlar bilan boyib, bugungi kundagi rivojlangan tillardan biriga aylangan.

O‘zbek tilining lug‘at boyligi bir necha manbalar hisobiga shakllangan. Uning asosiy qismini turkiy tillarga xos so‘zlar tashkil etsa, boshqa tillardan o‘zlashgan so‘zlar ham lug‘at tarkibida muhim o‘rin egallaydi. Xalqlar o‘rtasidagi savdo-sotiq, madaniy aloqalar, ilm-fan va ta’limning rivojlanishi so‘zlarning bir tildan ikkinchi tilga o‘tishiga sabab bo‘lgan.

Ushbu mavzuni o‘rganish orqali o‘zbek tilining lug‘at boyligi qanday shakllanganini, tub va o‘zlashma so‘zlarning farqlarini hamda ularning tilimizdagi ahamiyatini yaxshiroq tushunish mumkin.

Asosiy qism

1. O‘zbek tili lug‘at boyligi haqida tushuncha

Tilshunoslikda ma’lum bir tilga tegishli barcha so‘zlar yig‘indisi lug‘at tarkibi yoki leksika deb ataladi. Lug‘at tarkibi doimiy ravishda rivojlanib boradi. Jamiyatda yangi tushunchalar paydo bo‘lishi, texnologiyalarning rivojlanishi va xalqlar o‘rtasidagi aloqalarning kuchayishi tilga ham ta’sir ko‘rsatadi.

O‘zbek tilining lug‘at boyligi kelib chiqishiga ko‘ra, umumturkiy va o‘zbek tiliga xos so‘zlar hamda boshqa tillardan o‘zlashgan birliklarni o‘z ichiga oladi. Bu qatlamlar birgalikda tilimizning ifoda imkoniyatlarini kengaytiradi.

Lug‘at boyligi faqat yangi so‘zlarning kirib kelishi hisobiga emas, balki mavjud so‘zlardan yangi so‘zlar yasash va ularga yangi ma’nolar berish orqali ham kengayadi. Masalan, ish so‘zidan ishchi, ishxona kabi so‘zlar hosil qilingan. Bu tilning ichki imkoniyatlari asosida boyishiga misol bo‘ladi.

2. Tub so‘zlar va ularning xususiyatlari

Tub so‘zlar tarkibida so‘z yasovchi qo‘shimcha bo‘lmagan, ma’noli qismlarga ajratilganda undan kichikroq yasama so‘zga bo‘linmaydigan so‘zlardir. Masalan, suv, yer, bosh, ko‘z, qo‘l, til, kun, tun kabi so‘zlar tub so‘zlarga misol bo‘ladi.

O‘zbek tilining asosiy lug‘aviy qatlamida qadimiy turkiy so‘zlar muhim o‘rin tutadi. Insonning kundalik hayoti, tabiat, qarindoshlik munosabatlari va tana a’zolari bilan bog‘liq ko‘plab so‘zlar shu qatlamga kiradi. Masalan, ota, ona, aka, opa, ko‘z, quloq, suv, tosh kabi so‘zlar uzoq tarixiy davrlardan beri turkiy tillarda qo‘llanib keladi.

Tub so‘zlar tilning eng muhim qismlaridan biri hisoblanadi. Chunki ular yordamida inson o‘z fikrini sodda va tushunarli tarzda ifodalaydi. Shu bilan birga, tub so‘zlarga qo‘shimchalar qo‘shish orqali yangi so‘zlar ham hosil qilinadi. Masalan, suv so‘zidan suvli, suvsiz, suvchi kabi so‘zlar yasaladi.

Shuni ham ta’kidlash kerakki, tub so‘z tushunchasi so‘zning tuzilishiga tegishli, so‘zning qaysi tildan kelib chiqqani esa uning etimologiyasi bilan bog‘liq. Shu sababli har qanday tub so‘zni avtomatik ravishda sof turkiy so‘z deb hisoblash to‘g‘ri emas.

3. O‘zlashma so‘zlar va ularning manbalari

O‘zlashma so‘zlar bir tildan boshqa tilga o‘tib, uning lug‘at tarkibida qo‘llanadigan so‘zlardir. O‘zbek tili tarix davomida arab, fors-tojik, rus va boshqa tillar bilan aloqada bo‘lgan. Natijada tilimizga ko‘plab o‘zlashma so‘zlar kirib kelgan.

Arab tilidan o‘zlashgan so‘zlar. Arabcha so‘zlarning o‘zbek tiliga kirib kelishida ilm-fan, din, ta’lim va yozma madaniyat bilan bog‘liq tarixiy aloqalar muhim rol o‘ynagan. Masalan, ilm, kitob, maktab, muallim, tarix, adabiyot kabi so‘zlar bugungi kunda ham keng qo‘llanadi. Bu so‘zlar ta’lim va ilmiy faoliyatga oid tushunchalarni ifodalashda muhim ahamiyatga ega.

Fors-tojik tilidan o‘zlashgan so‘zlar. O‘zbek va fors-tojik xalqlari uzoq vaqt davomida yaqin hududlarda yashab, o‘zaro madaniy va iqtisodiy aloqalarni rivojlantirgan. Shu sababli tillar o‘rtasida

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

so‘z almashinuvi yuz bergan. Masalan, daraxt, gul, shahar, bahor, do‘st kabi so‘zlar o‘zbek tilida faol ishlatiladi. Ularning ayrimlari shu qadar singib ketganki, kundalik nutqda ularni o‘zlashma so‘z sifatida alohida sezmaymiz.

Rus tilidan o‘zlashgan so‘zlar. Rus tili orqali o‘zbek tiliga ko‘plab so‘zlar, ayniqsa, texnika, transport, ishlab chiqarish va maishiy hayotga oid birliklar kirib kelgan. Masalan, stol, samolyot, traktor kabi so‘zlar bunga misol bo‘la oladi. Bunday so‘zlarning o‘zbek tiliga kirishi turli tarixiy davrlardagi siyosiy, iqtisodiy va madaniy aloqalar bilan bog‘liq.

Ingliz tili va xalqaro terminlar. Hozirgi davrda internet, axborot texnologiyalari, biznes va zamonaviy fanlarning rivojlanishi natijasida internet, kompyuter, onlayn, marketing kabi so‘zlar keng qo‘llanmoqda. Biroq bu so‘zlarning ayrimlari o‘zbek tiliga bevosita ingliz tilidan emas, boshqa tillar orqali yoki xalqaro terminlar sifatida kirib kelgan bo‘lishi mumkin.

O‘zlashma so‘zlar o‘zbek tilining imkoniyatlarini kengaytirib, yangi tushuncha va hodisalarni ifodalashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, ular o‘zbek tilining talaffuz va grammatik xususiyatlariga moslashib boradi. Masalan, kitoblar, maktabga, kompyuterda shakllarida o‘zlashma asoslariga o‘zbek tilining qo‘shimchalari qo‘shilganini ko‘ramiz.

4. Tub so‘zlar va o‘zlashmalarning o‘zaro munosabati

Tub so‘zlar va o‘zlashma so‘zlar o‘zbek tili lug‘at tarkibining muhim qismlaridir. Ular bir-biriga qarama-qarshi hodisalar bo‘lib ko‘rinsa-da, amalda tilning umumiy rivojlanishiga birgalikda xizmat qiladi.

Tub so‘zlar tilning tarixiy asosini saqlashda muhim bo‘lsa, o‘zlashmalar yangi tushunchalarni ifodalash va lug‘at boyligini kengaytirishda katta ahamiyatga ega. Masalan, suv turkiy qatlamga mansub so‘z sifatida kundalik hayotda ishlatiladi, kitob esa arab tilidan o‘zlashgan bo‘lsa-da, o‘zbek tilining odatiy va faol so‘ziga aylangan.

Bugungi kunda ham o‘zbek tilining lug‘at tarkibi rivojlanishda davom etmoqda. Ayrim yangi tushunchalar uchun o‘zbek tilining ichki imkoniyatlari asosida so‘zlar yaratiladi, boshqa holatlarda esa xalqaro atamalar o‘zlashtiriladi. Bunda so‘zning tushunarli bo‘lishi, to‘g‘ri qo‘llanishi va adabiy til me’yorlariga mos kelishi muhimdir.

Shunday qilib, lug‘at boyligining shakllanishini faqat bir manba bilan izohlab bo‘lmaydi. Tilning ichki imkoniyatlari va boshqa tillar bilan aloqalari bir-birini to‘ldiradi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, o‘zbek tili lug‘at boyligi uzoq tarixiy taraqqiyot, xalqning turmush tarzi va boshqa xalqlar bilan bo‘lgan aloqalar natijasida shakllangan. Uning tarkibida tub so‘zlar bilan bir qatorda arab, fors-tojik, rus va boshqa tillardan o‘zlashgan so‘zlar ham muhim o‘rin egallaydi.

Tub so‘zlar tilimizning tarixiy asosini tashkil etsa, o‘zlashma so‘zlar turli davrlarda paydo bo‘lgan yangi tushunchalarni ifodalashga yordam bergan. Har ikki qatlam o‘zbek tilining boyligi va ifoda imkoniyatlarini kengaytiradi.

Menimcha, o‘zbek tilining lug‘at boyligini o‘rganishda so‘zlarning kelib chiqishini bilish bilan birga, ularning hozirgi nutqimizdagi vazifasini ham tushunish kerak. Chunki til faqat o‘tmishdan qolgan so‘zlar yig‘indisi emas, balki jamiyat bilan birga rivojlanib boradigan tirik hodisadir. O‘zbek tilining boyligini asrab-avaylash, yangi so‘zlardan o‘rinli foydalanish va adabiy til me’yorlariga rioya qilish har bir til egasining muhim vazifalaridan biridir.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Rahmatullayev Sh. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – Toshkent: O‘qituvchi, 2006.
2. Ehsanova M., Salimova N., Yulchiyeva M. “So‘z o‘zlashtirish hodisasi talqini va uning til lug‘at tarkibi boyishidagi o‘rni”. FarDU ilmiy xabarlari, 2023.
3. Saidova X. “O‘zbek tiliga kirib kelgan o‘zlashmalar”. Til va adabiyot.uz ilmiy nashri.
4. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. 5 jildlik. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2006–2008.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.